

DISKRIMINACE JAKO PRÁVOTVORNÝ ČINITEL V ŘÍMSKÉM PRÁVU

LUCIE OBROVSKÁ

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

Abstract in original language

Příspěvek pojednává o problematice diskriminace ve vývoji práva, a to zejména v právu starověkého Říma. Dnešní pohled na zásadu rovnosti před zákonem je jiný než v dřívějších právních systémech. Proto je zajímavé srovnání dnešního pojetí této zásady a jejího vývoje, zejména ve společnostech, které počítají s nerovností jako s klasickou součástí právní reality. Příspěvek se zejména věnuje statusům v římském právu a v některých jiných právních systémech.

Key words in original language

Diskriminace; rovnost; otrok; otroctví; libertin; status; caput.

Abstract

This paper deals with the problem of discrimination in the history of law, especially in the ancient Rome. Contemporary conception of equality before the law differs from its conceptions in the past legal systems. It is interesting to compare the contemporary formal and material equality before the law and its development especially in those societies which presuppose the inequality as the element of the realm of law. This paper deals with the statuses in Roman law and other ancient law systems.

Key words

Discrimination; equality; slave; slavery; libertin; status; caput.

ÚVOD: DNEŠNÍ PŘÍSTUP K DISKRIMINACI

Rovný přístup ke spravedlnosti, přisouzení stejného množství práv všem osobám ve srovnatelné situaci, je základní premisou dnešních právních řádů. Zásada rovnosti bývá také vyjadřována negativním způsobem, a sice zákazem diskriminace. V zásadě obojí znamená totéž. Zajímavou skutečností je, že ačkoli dnes zajištění této zásady vnímáme jako stěžejní pro demokratickou společnost, je právní rovnost poměrně novým výdobytkem. Na zajištění stejné právní pozice bez ohledu na osobní, sociální nebo rodový status, případně bez ohledu na pohlaví, po většinu vývoje lidstva nemůžeme pomýšlet¹. Nicméně pro objektivní pohled je

¹ Stačí připomenout historii volebního práva ve Švýcarsku, které je v jiných ohledech považováno za zemi se silnou demokratickou tradicí. Poslední švýcarský kanton, který neopravňoval k volebnímu právu ženy, jej musel zavést až v roce 1990, po donucení zdejším Nejvyšším soudem.

potřeba dodat, že ani dnes nezajišťují všechny právní řády rovnost. Za všechny lze uvést příklad rozdílných trestů za cizoložství pro muže a ženy (u ženy je navíc většinou kvalifikováno i za situace, kdy je znásilněna) v právu šaría, které je uplatňováno například ve větší části Somálska. Žena, která se dopustí cizoložství, podstupuje velmi krutý trest smrti - ukamenování, zatímco na muži je proveden tělesný trest - bičování.²

Nutné je si uvědomit, že skutečnosti, které z dnešního právního pohledu jsou diskriminací, protože splňují určité, objektivně dané znaky, pochopitelně takto v minulosti nebyly chápány. Relativitu toho, co společnost chápe jako diskriminační, ostatně vystihuje D. Falada v příspěvku *Diskriminace a personalita práva - úvaha o sedmi zastaveních*: "význam pojmu diskriminace, tak jak je chápán dnes, nelze...přenášet do jiných období...Tehdejší chápání...by patrně zapříčinilo, že tehdejší současníci by našemu přístupu vůbec nerozuměli. Podobně jako my vidíme projevy diskriminace tam, kde je Římané ani netuší, budou zcela jistě budoucí generace při zkoumání našeho právního řádu spatřovat diskriminaci i tam, kde my ji nevnímáme."³

Dnes je diskriminačním každé jednání, v rámci něhož je s osobami ve srovnatelných podmínkách zacházeno různým, pro jednu z nich znevýhodňujícím způsobem.⁴ Takové jednání tedy porušuje zásadu rovnosti. Jde zde nicméně o porušení právních předpisů konkrétním diskriminačním jednáním: samotné předpisy formálně musí rovnost dodržovat. Nicméně v minulosti byl nerovný stav mezi jednotlivými osobami přirozený a jistě chápán také jako spravedlivý - a podle toho vznikaly také právní předpisy, které a priori přidělují některým skupinám osob jiné množství práv než ostatním skupinám. Jsou tedy diskriminační už ze své podstaty.

Tyto jsou právě předmětem příspěvku - v římském právu jsou zastoupeny hojně. V podstatě až s počátkem novodobých revolucí se objevuje myšlenka rovných práv pro všechny lidi, kdy již sice neexistuje otroctví v pravém

² Takový verdikt, tj. absolutní trest, na základě kterého byla Chalíma Ibrahim Abdirahmánová po krk zavalena šterkem a poté ukamenována, vynesl v minulých dnech soudce radikální skupiny Šabáb, která v některých zemích zavádí právo šaría. Viz: http://zpravy.idnes.cz/muslimsti-povstalci-ukamenovali-v-somalsku-zenu-pro-cizolozstvi-101-/zahranicni.asp?c=A081028_085518_zahranicni_cen. Podobné praktiky kritizuje mj. zpráva Amnesty International z letošního roku, podle níž jsou v mnoha zemích v mnoha životních oblastech. Více: Amnesty International Report 2009, 405 s, ISBN 978-0-86210-444-3.

³ Falada, D.: *Diskriminace a personalita práva - úvaha o sedmi zastaveních*. In: Ed. Bubelová, K.: *Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, s. 19.

⁴ K současnému pojetí antidiskriminačního práva více viz: Fredman, S: *Antidiskriminační právo*, Praha: Multikulturní centrum, 2007, 209 s., 978-80-254-1054-7. Nebo také Boučková, P.: *Rovnost a sociální práva*, Praha: Auditorium, 2009, 978-80-87284-02-5.

slova smyslu, ale panuje zásadní nerovnost mezi osobami podle jiných kritérií - např. podle sociálního statusu, rodové příslušnosti, množství majetku apod.

Předem se předesílá, že není možné v příspěvku postihnout všechny aspekty problematiky: spíše jde o přehled jednotlivých diskriminačních důvodů, které byly v právním řádu římského státu relevantní, jakož i o postižení oblastí právní reality, pro niž byla diskriminace v tomto právním systému nejvýznamnější. V tomto smyslu není blíže například rozváděn politický boj mezi patriciji a plebeji jako dvěma specifickými skupinami římské společnosti, byť by se do tohoto tématu zčásti také řadil: plebejci se uchylují posléze k boji za rovné postavení s patriciji, čehož projevem je například zajištění možnosti sňatků mezi patriciji a plebeji navzájem. Tento politický boj se tedy samozřejmě promítá také do práva.

Zajímavé problematice diskriminace v římském právu se (nikoli komplexně) věnuje také sborník příspěvků IV. konference právních romanistů, v němž se objevují například otázky určitých právních pokusů o odstranění diskriminace v Římě, a z něž je také v příspěvku čerpáno.⁵

1. CAPUT – SPECIFICKÝ INSTITUT ŘÍMSKÉHO PRÁVA

Nejvýznamnější oblastí při charakteristice práva osob a pojetí nerovnosti v římském právu je nepochybně pojem *caput* a s nimi spojené statusy osob (*status libertatis*, *status civitatis* a *status familiae*). Ty právě tvoří status svobodného Římana, jsou-li přítomny. *Caput* (doslova hlava) vyjadřuje právní osobnost, pozici v právním řádu - nebo také souhrn práv určité osoby. Proto změna této pozice je vyjadřována jako *capitis deminutio* neboli doslova zmenšení právní osobnosti. Podle toho, v jakém smyslu byly zmíněné tři statusy osoby, působil také pak právně *caput* osoby, a podle toho také určitá osoba má, případně nemá konkrétní práva.

Samotná tato skutečnost by zásadě rovnosti nejspíš nebránila, pokud by nicméně podmínka nabytí práv nebo případné odlišnosti spočívaly v objektivním, nezpochybnitelném kritériu, kterým je například nabytí určitého věku pro uzavření manželství, výkon volebního práva apod. Tak je tomu dnes⁶, ovšem věk bude hrát při nabývání způsobilosti k právním úkonům obecně, jakož i k získání odpovědnosti v jednotlivých právních odvětvích, vždy určitou roli. V takovém ustanovení nespátřujeme problém: člověk sice musí dosáhnout k nabytí práva určitého věku, ale tato podmínka platí pro všechny stejně, tedy nezakládá neodůvodněné rozlišování. V

⁵ Ed.:Bubelová, K.: *Ius Romanum*, Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma *Diskriminace v římském právu* konané 2. a 3. 11. 2001, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, 104, 80-244-0582-2.

⁶ Přesto se objevují diskuse například o tom, zda je naše věková hranice pro nabytí trestní odpovědnosti adekvátní, vzhledem k tomu, že v jiných státech je povětšinou nižší.

římskoprávním pojetí nastává ale potíže v tom, že lidé mají nestejnou pozici před zákonem už ze skutečnosti, jakým rodičům se vlastně narodí (buď jako svobodní, nicméně podřízeni pak paterovi, nebo jako *vernae*, tedy děti otroků, a ti jsou majetkem otrokáře). To je kritérium, které pochopitelně člověk ze své podstaty neovlivní: proto by na základě takové proměnné neměl disponovat méně nebo více výhodným právním postavením.

Z pohledu rovnosti je nejspíš nejvýznamnějším status *libertatis*. Rozdílné postavení svobodných a otroků je ale předmětem následující části, podobně jako krátká úvaha o přítomnosti diskriminace v římské rodině, přičemž rodinný stav je vyjádřen *statu* *familiae*. Pokud bychom ale měli být striktní v posuzování dnešního a tehdejšího práva, je nepochybné, že také dnes mají občané státu jinou pozici než lidé, jež občanstvím nedisponují (tolik pokud jde o srovnání s římským *statu* *civitatis*), a podobně není možné tvrdit, že by všichni členové rodiny měli stejné postavení: už tím, že může rodič jako zákonný zástupce za dítě rozhodovat o jeho úkonech, je vyjádřena nerovnost vztahu mezi nimi. Podobně také žena je podřízena svému muži nikoli jen v římské právní tradici, ale také v obdobích, která po římské době následují. Nicméně římská koncepce tento vztah v mnohém přerůstá: *pater* má nad ostatními členy rodiny, a tedy i nad ženou, téměř neomezenou moc.

Zajímavý nicméně z hlediska rovného postavení je také *status civitatis*, tedy ten *status*, který rozlišuje mezi domácími a cizími (*peregrini*). Mezi *peregriny* přitom patřily osoby, které neměly vůbec vztah k obci. Nicméně také původně občan mohl o své občanství přijít. Stalo se tak důsledkem trestu za spáchání velezrady. Zde je opět možné sledovat prolomení jednoho ze základních pravidel dnešní demokratické společnosti, a sice nemožnost pozbytí státního občanství proti vůli občana⁷. Náš právní řád neumožňuje udělení trestu v podobě odejmutí státního občanství⁸.

Problematika vztahu mezi státem a státním občanem je tedy i otázkou dnešního práva - také náš právní řád přisuzuje jiné postavení svému občanovi, a jiné *apatridům* nebo cizím státním příslušníkům. Narozdíl od dnešní doby ovšem římské "neobčané" jsou a priori nazýváni *hostes*, tedy nepřátelé. Tím se také vyjadřuje, že nemají obdobně privilegované postavení spojené s právy a povinnostmi jako občané říše. Římské právo tak důsledně uplatňuje zásadu *personalitatis* práva, což lze ovšem chápat z dnešního pohledu jako diskriminační obecně pouze zčásti: také dnešní

⁷ Podle Ústavy ČR nemůže být nikdo proti své vůli zbaven státního občanství (čl. 12 odst. 2 úst. z. č. 1/1993 Sb.).

⁸ Trestními předpisy je umožněno pouze uložení trestu vyhoštění. Vyhoštění nicméně nesmí být uděleno státnímu občanovi, ale naopak osobám, které občanstvím nedisponují. Trestní zákon č. 140/1961 Sb., § 27 písm. ch).

právní řády v některých aspektech tuto zásadu, oproti zásadě teritoriality, uznávají.⁹

Kategorií, kterou ze současného práva ovšem neznáme, byli tzv. Latinové, která je právně odlišná jak od hostes, tak od občanů římských, a bývá řazena k peregrinům. V rámci této skupiny je navíc ještě rozlišováno mezi např. tzv. Latiny Iuniánskými (tito žili sice jako svobodní, ale umírali jako otroci). Pro většinu Latinů platí ovšem, že disponují dvěma nejvýznamnějšími právy občanů - právem obchodu a právem uzavřít sňatek. Vidíme tedy, že status libertatis je sledován podle kritéria, které daná osoba nemůže ovlivnit (tj. místo narození): Latinové byli potomci kmenů usazených ve střední části Apeninského poloostrova, zvané Latium, a podle toho vyhlíží její právní pozice. To je opět z pohledu dnešních diskriminačních teorií neakceptovatelné. Tyto skupiny, které jsou tedy svobodnými, ale nemají plnoprávné postavení jako občané, známe také z jiných starověkých států. Vedle spartských perioiků jsou to třeba také starobabylónští muškénové nebo chaldejští "Asyřané".¹⁰

2. OTROCTVÍ JAKO POPŘENÍ ZÁSADY ROVNOSTI LIDÍ

Otroctví je zásadní charakteristikou antického Říma: o římské společnosti se hovoří jako o otrokářské. Ostatně sám Gaius uvádí: "De condicione hominum: et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quot omnes homines aut liberi sunt aut servi".¹¹ Často bývá otrokova pozice v právním řádu popisována zásadou servus nullum caput habet (otrok nemá právní subjektivitu). V tomto smyslu je nejvýraznějším projevem vztahu otrokáře a otroka právo otrokáře svůj "majetek" beztrestně zabít, fyzicky jej trestat apod. Vztahují se tedy na otrokářovo vlastnické právo k otrokovi všechny jeho složky jako u jiných věcí, tzn. pán má také právo otroka beztrestně odložit a opustit, tak jako disponuje tímto právem dereliktce také vůči jiným předmětům svého vlastnictví.

Na straně druhé často tyto právní konsekvence neměly odpovídající reálné opodstatnění: často se stávalo, že pán ponechal jako jistou odměnu za vykonanou práci otrokovi majetek zvaný peculium, prostřednictvím kterého

⁹ Například ustanovení zákona o mezinárodním právu soukromém určuje, že způsobilost uzavřít manželství, jakož i podmínky jeho platnosti, se řídí právem státu, jehož je určitá osoba příslušníkem. In: zákon č. 97/1963 Sb., § 19. Podobně v autorském právu platí, že základní předpis, tj. autorský zákon, platí pro vytvoření díla českého státního občana, ať bylo vytvořeno kdekoli. In § 107 odst. 1 zákona č. 121/2000 Sb.

¹⁰ Klíma k těmto skupinám osob výslovně uvádí, že byli diskriminováni jak společensky, tak zejména právně. Klíma, J.: *Zákony Asýrie a Chaldeje - pokračovatelé Chammurapiho*, Praha: Academia, 1985, s. 244.

¹¹ O právním postavení osob: a základní rozdělení práva osob je tedy takové, že všichni lidé jsou buď svobodní, nebo otroci." Gaius I.9, Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Praha: Doplněk, 1981, s. 32.

se nejeden otrok posléze vykoupil na svobodu. Lze také zmínit faktické rozdíly v postavení, resp. kvalitě života otroků státních a soukromých. Právní relevanci tyto rozdíly ale neměly.

Diskriminace otroků je evidentní již ze základního postulátu, jehož autorem je Ulpianus, a sice: *servus pro nullis habentur*, tedy otrok se nepovažuje za nic.¹² Dochází tedy zde k ztotožnění otroka nikoli se subjektem práva, kterým jsou všechny ostatní lidské bytosti, ale s objektem práva. Tento základní postulát se pak projevuje v mnoha oblastech právní reality: jak v právu soukromém, tak trestním, jak v hmotněprávních otázkách, tak v procesním postavení otroka. *Caput* tedy určuje také privilegované, případně znevýhodňující postavení například před soudem. Pokud se vrátíme k otrokům, tato skutečnost se projevuje například tím, že svědecká výpověď otrokova bude vážena před soudem jistě méně významně, než výpověď svobodné osoby. Podobně se nabízí diskriminační pozice otroka při metodách výslechu.

V neposlední řadě se trestního práva dotýká problematika rozdílných tělesných trestů pro svobodné a otroky, jakož i zostřených trestů smrti – například ukřižování bylo typicky způsobem trestu smrti pro otroky (a tedy i gladiátory), pro osoby bez občanských práv, případně pro piráty. Také jiné způsoby trestu smrti byly určeny jen pro určité skupiny lidí – například v armádě panovaly kruté tělesné tresty. Z pohledu dnešního práva pochopitelně i toto je projev diskriminace: dnešní právní řády povětšinou nemohou rozlišovat různé tresty pro různé skupiny lidí (ovšem viz výše uvedený případ práva šaría). Všimněme si navíc, že ačkoli v právu civilním je otrok věcí, v otázce odpovědnosti a trestního práva jakoby "ožil" - jakoby se stal účelově osobou.

Ve starověku i dalších obdobích se nicméně právě v oblasti trestního práva objevují jasné disproporce: ostatně i z nejznámějšího starověkého zákoníku, tj. zákoníku krále Chammurapiho víme, že otroci byli často trestáni za spáchání téhož trestného činu mnohem přísněji než svobodní. Stejně tak asyrské zákony přinášejí za tentýž čin pro svobodné například peněžitý trest, pro otroky ale zohavující tresty.¹³ Navíc otroci jsou diskriminováni také například v oblasti kontraktace, když tento významný zákoník stanoví, že

¹² D 50.17.32. Ulpianus současně ale na tomto místě polemizuje: z hlediska práva civilního (*ius civile*) je sice otrok ničím, z hlediska práva přirozeného (*ius naturale*) to ovšem neplatí: nakonec Ulpianus svou rozvahu (Ulp.43 Sab.) zakončuje formulí: "*omnes homines aequales sunt*". In: Honoré, T.: *Ulpian, Natural Law and Stoic Influence*, přístupné zde: http://www.historycooperative.org/journals/ahr/111.4/pdf/mathisen_ahr111.4.pdf.

¹³ Jsou jim uťaty uši a nos například. In Klíma, J.: *Zákony Asýrie a Chaldeje - pokračovatelé Chammurapiho*, Praha: Academia, 1985, s. 89.

pokud někdo převezme něco do úschovy nebo koupí bez písemné smlouvy něco od otroka, čeká jej trest smrti.¹⁴

Pro otázku diskriminace v trestním právu je pak nepochybně významnou skutečností dále to, že samotné nastolení otrockého stavu bylo po určitou část římského vývoje druhem trestu. Hovoříme pak o otroctví z trestu, tedy *servitus poenae*¹⁵. Také v přemyslovských Čechách je důvodem vzniku otroctví vedle narození také rozsudek.¹⁶ Možnost uvalení otroctví na původně svobodného člověka je opět dnešní optikou diskriminační. A podobně tak otroctví pro dluhy - už podle Zákona XII tabulí mohl věřitel dlužníka prodat tzv. *trans Tiberim* - za řeku Tiberu.¹⁷

Také v jiných starověkých státech¹⁸ je možné najít jasně diskriminační opatření ze strany státu: pomineme-li obecně existenci otroctví, nelze na tomto místě neuvést spartskou "specialitu" státního boje s otroky, a sice každoroční státní mocí posvěcené vraždění silných otroků, kteří by se v budoucnu mohli stát nebezpečnými pro stát (hovoříme o tzv. *krypteia*).¹⁹

Obecně také v jiných starověkých i pozdějších politických útvarech lze sledovat zejména nerovnost různých společenských vrstev před zákonem: děje se tomu tak mj. v Egyptě, Mezopotámii, v Sumeru, Indii, Číně, ale také u Inků nebo Mayů. Ve všech těchto státních útvarech, ale i jinde, se postupuje v rámci trestního řízení diskriminačně ve srovnání s jinými,

¹⁴ Viz k tomu blíže: Klíma, J.: *Nejstarší zákony lidstva: Chammurapi a jeho předchůdci*, Praha: Československá akademie věd, 1979, 382 s..

¹⁵ Nejčastější formou výkonu trestu bylo odsouzení do dolů (*in metallum*) nebo boj s šelmami (*ludum venatorium ad bestias*). Nebo byl člověk odsouzen k trestu smrti a současně zbaven svobody. Více k otroctví jako formě trestu in: Ed. Rodriguez, J.P.: *The historical encyclopedia of world slavery*, svazek I., Santa Barbara, 1997, s. 578, ISBN 0-8736-885-5.

¹⁶ Bílý, J. L.: *Právní dějiny na území České republiky*, Praha: Linde, 2003, s. 62-63, ISBN 80-7201-429-3.

¹⁷ Více k této otázce viz příspěvek A. Landy *Prodej svobodného člověka v římském právu*. In: Ed. Skřejpek, M.: *Sborník studentských příspěvků z konferencí římského práva*, Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2001, s. 9 a násl., ISBN 80-85889-39-0.

¹⁸ Na tomto místě nebudeme postavení otroků v jiných státech více rozvádět. Více k tomu viz Obrovská, L.: *Některé aspekty právního postavení otroka v antickém Římě a srovnání s jinými starověkými státy*, *Naděje právní vědy - Býkov 2007*, Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2008, s. 123-133, ISBN 978-80-7380-122-9. Nebo také Obrovská, L.: *Právní postavení otroka v antickém Řecku*, *Cofola 2008 Conference: Key points and ideas*, Brno : Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2008, s. 239-241, ISBN 978-80-210-4629-0.

¹⁹ Vojáček, L. a kol. : *Dejiny verejného práva v Európe*, Bratislava: Vydavateľské oddelenie Práv UK, 2004, s. 60, ISBN 80-7160-176-4.

urozenějšími vrstvami společnosti. Přitom na výši trestu má vliv nejen postavení pachatele, ale také postavení poškozeného.²⁰

Toto je společné všem sledovaným starověkým i pozdějším civilizacím, podobně jako další zásada, která je zajímavá z pohledu rovnosti: jednotlivé společenské třídy nemají sice rovné postavení před zákonem, ale spojuje je absolutní podřízenost panovníkovi tak, jak ji popisuje Klíma: "ve vztahu k panovníkovi jako absolutnímu despotovi se mohli všichni občané v určitých případech dostat do postavení bezprávných subjektů na úrovni otroka."²¹ Tyto teze sice platí ve většině států, nicméně neznamená to, že neexistují rozdíly. Například egyptský otrok se může hájit na soudě²², což v jiných státech běžné není.

Otrok je zásadně omezen na právech, jak bylo už naznačeno výše, také v soukromoprávní oblasti - například pokud je mu dovolena kontraktace, vždy za tím účelem, aby zlepšil pánovo ekonomické postavení. Pokud otrok kontrahuje, vzniká z takového jednání nikoli klasická smlouva, ale pouze naturální obligace, která opět nemá tytéž důsledky jako klasická smlouva.

S otroctvím jsou dále spojeny další kategorie obyvatelstva: zejména půjde o libertiny a kolóny, pomíneme-li osoby v mancipiu, tedy dočasném otroctví. Také propuštěnci - liberini - měli omezená práva, čili i zde spatřujeme rozdílné postavení před zákonem ve srovnání se svobodnými. Šlo o otroky, kteří byli propuštěni na svobodu. Tak jako jsme u statutu civitatis uváděli hraniční skupinu Latinů, kteří totiž mají více práv než cizinci, ale ne tolik jako občané, podobně to platí zde u statutu libertatis. Libertini tedy tvoří kategorii osob stojících na pomezí otroků a svobodných, což se přirozeně projevuje na množství prisouzených práv. Nemají proto práva občanů, například aktivní a pasivní volební právo, právo odvolat se při obvinění k lidu, nebo právo stát se knězem (propuštěncovy děti nicméně již nabývají všech práv). Libertus, tj. propuštěný otrok je k svému bývalému pánovi, nyní patronovi, vázán prostřednictvím *ius patronatus*.²³

Nelze dále při výkladu diskriminačního přístupu římského práva k jednotlivým osobám opomenout postavení další specifické skupiny obyvatelstva - kolónů. Tato vrstva se formuje až ke konci římského vývoje a někdy bývá popisována jako svobodná, jindy jako polosvobodná. Faktem zůstává, že postavení kolónů je natolik blízké otrockému, že dokonce bývají

²⁰ Balík, S, Balík, S. ml: Právní dějiny mimoevropských zemí, Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003, s. 34, 47, 61, 69, 135, 139, ISBN 80-86473-25-2.

²¹ Klíma, J.: Zákony Asýrie a Chaldeje - pokračovatelé Chammurapiho, Praha: Academia, 1985, s. 250.

²² K postavení egyptského otroka viz Ed. Donadoni, S.: Egyptský člověk a jeho svět, Praha: Vyšehrad, 2006, 313 s., ISBN 80-7021-813-4.

²³ Bartošek, M: Encyklopedie římského práva, Praha: Panorama, 1981, s., 217.

nazývání "otroky hroudy" (*servi glebae*²⁴) jako vyjádření závislosti na půdě, kterou obdělávají - kolóni byli sice původně zcela svobodní rolníci, ale jejich závislost na velkostatkáři, na jehož půdě pracují, postupně vzrůstá.

Relativitu ve srovnání otroků a kolónů vyjadřuje Češka ve svém *Zániku antického světa*: "...společná práce vedla ke stírání ostrých rozdílů mezi osobně svobodnými nádeníky a otroky, ba nezdá se, že se člověk svobodný ocitl v postavení podřazeném otroku - mistrovi."²⁵ Na jiném místě dokonce zdůrazňuje, že nijak dobré vyhlídky neměl ani samotný propuštěnec: "otrok dostal při svém formálním propuštění na svobodu od svého pána...kus pole k obdělávání, pročež i nadále zůstal na svém patronovi zcela závislý."²⁶

3. DISKRIMINACE ŽEN A POJETÍ ŘÍMSKÉ RODINY

Postavení ženy v římském právu je otázkou zajímavou: je nicméně potřeba dospět k závěru, že jde o zásadní projev diskriminace římskoprávního systému. Žena je jednak vyloučena z politického života (to pochopitelně známe také z Řecka apod.), současně je podřízené její postavení v rodině. Zde se totiž její pozice vůči manželovi v případě tzv. přísného manželství popisuje jako *filiae loco*, neboli jakoby by manželka byla na pozici jeho dcery (a současně vůči svým dětem má pozici *sororis loco*, neboli je v pozici jakoby jejich sestry). Manželka ztrácí navíc vazbu na svou původní rodinu - což například neznáme z Egypta, kde se právní postavení ženy po uzavření sňatku nemění.

Také *Digesta* řadí často ženu do téhož ustanovení po bok například osobám bezectným, a dokonce někde otrokům²⁷. Tím je vyjádřena nízká míra úcty k ženám. Nejen v rámci rodiny se tak projevuje diskriminace žen. Obecně platí, že žena nesmí například volit, ani provádět rozličné právní úkony. Za ženu je provádí buď její manžel, nebo poručník (hovoříme o institutu *tutela mulierum*)²⁸.

²⁴ Nebo také *servi terrae*, tj. otroci země, což má stejný význam. Tamtéž, s. 106.

²⁵ Češka, J.: *Zánik antického světa*, Praha: Vyšehrad, 2000, s. 11, ISBN 80-7201-386-8.

²⁶ Tamtéž, s. 80.

²⁷ Například *Ulp.* 46, 1, 3. Podle tohoto ustanovení se nemohou otroci, ženy a děti stát ručiteli. Zdá se, že neexistuje ospravedlnitelný důvod k takové legislativní úpravě. Ustanovení je proto ukázkou čiré právní diskriminace.

²⁸ V Římě byl institut poručnictví a opatrovnictví využíván i ve vztahu k marnotratníkům nebo nedospělým. Zde je jistě takové jednání opodstatněné, ne ale v případě žen, které jsou tímto totiž stavěny rozumově na roveň nedospělým, šílencům a duševně nemocným. K těmto skupinám totiž také existoval poručník, případně opatrovník. Nicméně například právě ve vztahu k duševně nemocným jsou i současné české soudy a zákonodárci opakovaně kritizováni například za nadbytečné využívání institutu zbavení způsobilosti, když v jiných státech tato možnost není.

Mimořádný význam pro právní postavení má právě rodinný status. V tomto smyslu je nejvýznamnějším fenoménem *patria potestas* (otcovská moc). Římská rodina totiž působí jako substrát osobně - majetkových vztahů, v rámci nichž má enormní moc právě otec rodiny. Všichni členové rodiny, a k těm se čítají také otroci, mu jsou podřízeni. Pouze syn se může z jeho moci vymanit, a sice tzv. emancipací, kdy se pak on sám stává *paterfamilias* v nově vzniknuvší rodině. Otcova moc má různé složky - a to vůči manželce (*manus*), vůči dětem (*patria potestas*) a vůči otrokům (*domestica potestas*).

Nejvýznamnějším oprávněním otce vůči své rodině je právo nad životem a smrtí - *ius vitae necisque*. *Pater* sice sezval zvláštní domácí soud, kterému přednesl svoje důvody pro výkon tohoto práva, nicméně uvažuje se, že tento neměl většího významu při rozhodování s nešťastníkovým osudem. "Trest", který stihl *paterfamilias* jednajícího nespravedlivě a vedeného pouze krutostí, měl pouze charakter odejmutí společenské váženosti.²⁹ Toto oprávnění neznáme ale pouze z Říma: uvádí se například jako hlavní oprávnění otce rodiny také ve starověké Palestině.³⁰ Naopak ve spartské společnosti toto oprávnění nebylo, což je s podivem vzhledem k pověstné spartské krutosti.

Nejčastějším prohřeškem, na základě kterého *paterfamilias* uplatnil právo nad životem a smrtí, bylo cizoložství. Nejen manželku, ale také dceru mohl takto potrestat, jak to dokládají *Papinianus* a *Ulpianus*.³¹ Jasně diskriminační bylo také trestání manželky například za požití vína - ať trestem tělesným, nebo jiným (původně dokonce trestem smrti).

Nerovnou pozici žen před zákonem neznáme pouze z Říma. Opět je prostoupena většinou tehdejších právních řádů. Zajímavým je například Právní zrcadlo asyrské ženy, jak jej popisují středoasyrské zákony. To je součástí právního systému, v němž je žena sice na straně jedné chráněným subjektem (například jsou zde stanoveny vysoké tresty za znásilnění nebo způsobení potratu), na straně druhé jsou zde trestné činy, které jsou specificky páčány jen ženami a trestem se pak vyjadřuje podřízenost ženy manželovi: velmi často figuruje jako součást skutkové podstaty činu okolnost související s manželovou domácností nebo jeho osobností. Mimořádně ponižující a diskriminační je například trest za znásilnění mladé dcery - její otec dá znásilnit manželku pachatele.³² Potrestanou osobou tedy

²⁹ Ed Skřejpek, M.: Sborník studentských příspěvků z konferencí římského práva, Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2001, s. 54-55, ISBN 80-85889-39.

³⁰ Balík, S., Balík, S.: Právní dějiny mimoevropských civilizací, Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003, s. 71, ISBN 80-86473-25-2.

³¹ D 48, 5, 23, 3 a 48, 5, 24, 1. *Pater* mohl ale právo vykonat jen tehdy, přistihl-li dceru ve svém domě či domě jejího manžela. Přístupné zde: <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/d-48.htm#5>.

³² Klíma, J.: Zákony Asýrie a Chaldeje - pokračovatelé *Chammurapiho*, Praha: Academia, 1985, s. 95.

není pachatel. Opět je zde vyjádřena mimořádná podřízenost ženy - otec znásilněné dívky tak zbavuje cti onoho pachatele.

4. DALŠÍ PROJEVY DISKRIMINACE V ŘÍMSKÉM PRÁVU

Existence otroctví, popírání rovnosti žen a mužů a enormní moc patera nejsou jedinými projevy diskriminačního přístupu v právu osob starověkého Říma. Dále s právní pozicí souvisí také rozdělení osob na osoby svého a cizího práva, které opět z dnešního pohledu lze chápat jako diskriminační: osobou cizího práva byli ženy, děti, manželky synů a zejména otroci. Tito všichni tedy podléhají jediné osobě svého práva, kterou může být jen pán rodiny, případně emancipovaný syn.

Dále s problematikou nerovnosti ve smyslu sociálním i právním souvisí rozdělení obyvatelstva v tzv. *honestiores* a *humiliores*. Tak jako se dichotomie sociálního postavení mezi *patriciji* a *plebejci* projevuje také v právu, podobně rozlišení těchto dvou kategorií (*honestiores* byli majetní oproti *humiliores*) je poznamenáno například důsledky v trestním právu, kde za stejný čin je *honestiorovi* uloženo vyhoštění, zatímco *humiliorovi* trest smrti apod. Výše zmíněný zákaz sňatků mezi *patriciji* a *plebejci* není jediným výrazem sociální nerovnosti starověkého práva. Například také v ptolemaiovském Egyptě byl kněžím zakázán sňatek s ženami jiných sociálních tříd. Ba co víc, docházelo také ke sňatkům svobodných s otroky, což je v Římě nepřijatelné.³³

Dále je potřeba zmínit tzv. *infamia*, neboli bezectnost. I zde se jedná spíše o kategorii sociální, ovšem s právními důsledky. Totiž bezectná osoba (povětšinou taková, která byla souzena pro závažný trestný čin) je jednak většinou přeřazena z vyšší společenské třídy do nižší, jednak je jí upíráno volební právo a právo podílet se na soudním řízení. Odsouzenec je tak stíhán trestem dvakrát, a to udělením konkrétního trestu a vedle toho upřením těchto některých práv.

Velmi zajímavou je dále otázka vztahu římské vládní moci k určitým náboženstvím a s tím spojených právních důsledků. To, že víra v rukou světské moci je efektivním sjednocujícím faktorem, není třeba připomínat. Proto se také římská vládní moc snaží mít kontrolu nad vyznáním svého obyvatelstva. Přes poněkud zvláštní postavení židovské víry³⁴ v rámci říše nelze proto opomenout počáteční stíhání praktikujících křesťanů - křesťanství představovalo hrozbu decentralizace moci.

³³ Naskosová, P.: Římské a egyptské manželství, In: Ed Skřejpek, M.: Sborník studentských příspěvků z konferencí římského práva, Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2001, s. 73, ISBN 80-85889-39.

³⁴ Židé jsou v dalším období silně utlačovanou a diskriminovanou skupinou - také ve středověkých a novověkých Čechách nemají například ani politická práva. Bílý, J. L.: Právní dějiny na území České republiky, Praha: Linde, 2003, s. 123, ISBN 80-7201-429-3.

Proto ještě za Diocletiana je postaveno mimo zákon, podobně jako poté, co je v roce 313 Konstantinem uznáno státním náboženstvím, se tak děje všem odchylkám od oficiální víry. Hereze i apostazie jsou pak stíhány v trestních procesech, ostatně jako ve staletích následujících po pádu Říma. Jejich nerovná pozice se ale projevuje i v civilní oblasti: například mají omezenou testovací volnost.

Justinián odebírá také pohanům a židům jednak možnost sňatku s křesťanem, jednak možnost vlastnit otroky - křesťany. Stejně tak manichejští byli postaveni mimo zákon a byli velmi omezováni v majetkových pořízeních. Současně ale nelze upřít křesťanské filosofii podíl na zlepšení životních podmínek otroků -a samotným otroků tato víra přiznává lidství od přirozenosti: jestliže podle světského práva je otrok otrokem, "z boží milosti se stává svobodným a v církvi plnoprávným členem."³⁵

Ještě zmiňme diskriminaci podle jiných hledisek, které dnes jsou chápány jako diskriminační důvody, zejména sexuální orientace. V trestních řádech různých starověkých států objevují až bizarní tresty³⁶ za homosexuální styky (zajímavé je, že platily pouze pro muže, v čemž lze spatřovat další úroveň diskriminace). Vždy měly plnit úlohu difamující. Ovšem ve starověkých společnostech, kde spatřujeme tak zásadní popření rovnosti, jakými jsou rozvinuté otroctví nebo upalování heretiků pro odchýlení od oficiální víry, stěží můžeme čekat právní akceptaci sexuálních menšin.

5. ZÁVĚR

Příspěvek byl letným exkurzem do problematiky projevů diskriminace právního systému antického Říma, případně dalších starověkých právních systémů. Nemohl ale problematiku postihnout v celé její šíři. Pouze nastínil nejvýznamnější otázky římského práva, které mohou být dnešní optikou vnímány jako diskriminační, avšak v tehdejší době tak vnímány povětšinou nebyly: samotné rozdělení společnosti na svobodné a otroky bylo přirozené i v názorech známých filosofů a povětšinou o jeho opodstatněnosti nebylo pochybováno.

Snahy autorky jsou proto vedeny těmito okolnostmi: účelem příspěvku bylo shrnutí nejvýznamnějších diskriminačních faktorů v každodenním životě impéria. V tomto smyslu se nabízí jako zásadní zamyšlení nad právní pozicí otroků a propuštěnců, dále nad formací římské rodiny, ale také nad diskriminací podle pohlaví, neboť i to je pro římský stát velmi příznačné.

³⁵ Češka, J.: Zánik antického světa, Praha: Vyšehrad, 2000, s. 131, ISBN 80-7201-386-8.

³⁶ Například podle tzv. tabulky A středoasyrských zákonů pokud byl někdo usvědčen z homosexuality, byl potrestán homosexuálním stykem (!). Neboli trestný čin je současně trestem. Ba co víc, takto trestaným je pouze aktivní účastník, pasivní je považován za poškozeného. Tamtéž, s. 91-92.

Vždy je přítom potřeba si uvědomit, že zdaleka ne vždy splývá stav *de iure* a stav *de facto*, což je patrné například právě na každodenním životě některých otroků, ale i na postavení žen v různých dobách římského vývoje.

Z právního pohledu je sice otrok věcí, fakticky ale může disponovat i vlastním majetkem a vykoupit se na svobodu. Zde je možné sledovat vztah faktického a právního stavu hlavně v tom smyslu, že byť otrok nemůže vlastnit určitý majetek - pán mu jej může kdykoli odebrat, fakticky se ušetřenými aktivy může vykoupit na svobodu. Právo tedy stanoví určitý právní rámec postavení otroků, ale konkrétní životní podmínky konkrétního člověka závisely spíše na přítomnosti nebo nepřítomnosti soucitu otrokáře. V tomto smyslu, zdá se, není mezi starověkými společnostmi, alespoň podle dochovaných pramenů, větších rozdílů.

Závěrem nelze než konstatovat, že v dnešní době hledíme na otázku rovnosti před zákonem zcela jinou optikou a s jinými prioritami než dřív. I v dnešní právní realitě se ale stále potýkáme s problémem diskriminace a otázky související navíc s tzv. pozitivní diskriminací neboli afirmativními opatřeními jsou víc než aktuální. Proto je dobré si uvědomit, že rovnost je kategorie velmi relativní: absolutní rovnosti a spravedlnosti nebude ani skrze právo jako mocenský nástroj dosaženo nejspíš nikdy.

Literature:

- Amnesty International Report 2009, 405 s, ISBN 978-0-86210-444-3.
- Balík, S., Balík, S.: Právní dějiny mimoevropských civilizací, Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2003, 181 s., ISBN 80-86473-25-2.
- Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, Praha: Panorama, 1981, 507 s.
- Bílý, J. L.: Právní dějiny na území České republiky, Praha: Linde, 2003, 474 s., ISBN 80-7201-429-3.
- Boučková, P.: Rovnost a sociální práva, Praha: Auditorium, 2009, 978-80-87284-02-5.
- Bubelová, K.: *Ius Romanum*. Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu konané 2. a 3. 11. 2001, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, 104 s., 80-244-0582-2.
- Češka, J.: Zánik antického světa, Praha: Vyšehrad, 2000, 277 s., ISBN 80-7201-386-8

- Donadoni, S.: *Egyptský člověk a jeho svět*, Praha: Vyšehrad, 2006, 313 s., ISBN 80-7021-813-4.
- Fredman, S: *Antidiskriminační právo*, Praha: Multikulturní centrum, 2007, 209 s., 978-80-254-1054-7
- Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Praha: Doplněk, 1981, s.
- Klíma, J.: *Nejstarší zákony lidstva: Chammurapi a jeho předchůdci*, Praha: Československá akademie věd, 1979, 382 s.
- Klíma, J.: *Zákony Asýrie a Chaldeje - pokračovatelé Chammurapiho*, Praha: Academia, 1985, s.
- Obrovská, L.: *Některé aspekty právního postavení otroka v antickém Římě a srovnání s jinými starověkými státy*, *Naděje právní vědy - Býkov* 2007, Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2008, 636 s., ISBN 978-80-7380-122-9
- Obrovská, L.: *Právní postavení otroka v antickém Řecku*, *Cofola 2008 Conference: Key points and ideas*, Brno : Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2008, s. 239-241, ISBN 978-80-210-4629-0.
- Rodriguez, J.P: *The historical encyclopedia of world slavery*, svazek I., Santa Barbara, 1997, 578 s., ISBN 0-8736-885-5.
- Ed. Skřejpek, M.: *Sborník studentských příspěvků z konferencí římského práva*, Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2001, 97 s., ISBN 80-85889-39-0
- Vojáček, L. a kol. : *Dejiny verejného práva v Európe*, Bratislava: Vydavateľské oddelenie Práv UK, 2004, 385 s., ISBN 80-7160-176-4.
- Internetové zdroje a právní předpisy:
- http://zpravy.idnes.cz/muslimsti-povstalci-ukamenovali-v-somalsku-zenu-pro-cizolozstvi-10l-zahranicni.asp?c=A081028_085518_zahranicni_cen
- http://www.historycooperative.org/journals/ahr/111.4/pdf/mathisen_ahr111.4.pdf
- <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/d-48.htm#5>

*Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings, 1. edition.
Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4990-1*

- Ústava ČR (z. č. 1/1993 Sb.)
- Trestní zákon (z. č. 140/1961 Sb.)
- Autorský zákon (z. č. 121/2000 Sb.)
- Zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním (z. č. 97/1963 Sb.)

Contact – email

ObrovskaLucie@seznam.cz